

HLAVOVÁ B.: Kant's Ethical Rationalism, *Filozofia* 29 (1974), No 6, p. 614—623.

Kant's moral views, most thoroughly elaborated in the first chapter of *The Criticism of Practical Reason (Analytics of Pure Practical Reason)*, which are to be found in a summarized shape in *The Fundamentals to the Metaphysics of Morals*, ensue consequently from his noetic views. In order that Kant's world "in itself" might not be a mere hypothesis, the author gave it a chance to exist theoretically in the shape of transcendent ideas, the most important of which, for understanding Kant's ethic is the idea of freedom. It is the man who is the bearer of this idea and he materializes it through the moral law. Freedom as a transcendent idea is the ratio essendi of the moral law and the moral law is the ratio cognoscendi of freedom. These two phenomena are essentially dependent on each other. Even in spite, of the fact that Kant, while "transforming" the moral law into the man's concrete activity, makes use of the notions of good will, duty or maxim, this endeavour is to a large extent marked with philosophical speculation. Kant, for whom rational cognition was the only true cognition, even as ethic rationalist ascribes priority to our ratio and formulates his moral law, the categorical imperative as universally valid and obligatory though *formal* moral principle, the necessity of existence of which follows from itself and the contents of which are filled with empiric experience.

In ethic, as well as in noetics, Kant's rationalism was condemned not for considering the intellectual capacity as the only one by means of which we can explain and substantiate the moral world of man, but for *absolutizing* it, which led to separating the anthropological from the social and, in the ultimate consequences, to super-individual and idealistic explaining man's morality.

Úsilie racionalistov nájsť v oblasti etiky taký univerzálny etický princíp, z ktorého by bolo možné vysvetliť a zdôvodniť všetky konkrétne morálne situácie a ktorý by bol všeobecne platný a záväzný, vyvrcholilo v etickom systéme Immanuela Kanta. Retrospektívny pohľad na genézu a vývoj celej Kantovej filozofie je presvedčivým dôkazom jeho zámeru rozbiť starú metafyziku a teoreticky, ale aj prakticky vybudovať a zdôvodniť svoj vlastný, racionalistický spôsob poznávania skutočnosti. Preto sa aj Kant prvý kriticky pýta na pôvod syntetických súdov, čím nepriamo podkopáva základy scholastickej, tradičnej filozofie.

Ťažiskom Kantovej filozofie bola jeho noetika, z ktorej logickým dovedením do dôsledkov vyplývajú aj jeho etické názory. Kant najobširnejšie a najhlbšie spracoval svoju morálnu teóriu v prvej kapitole *Kritiky praktického rozumu (Analytika čistého praktického rozumu)*, ktorú v zosumarizovanej podobe nachádzame v *Základoch k metafyzike mravov*. Avšak základné myšlienky Kantovej etiky sú len dotvorením jeho gnozeologických myšlienok z *Kritiky čistého rozumu* (1, s. 23). Je preto nevyhnutné priblížiť si aspoň najvšeobecnejšie princípy jeho teórie poznania, aby sme pochopili, kde treba hľadať zdroje a východiská Kantovej morálnej teórie, vrcholiacej v jeho kategorickom imperatíve.

Kant kritizuje vo svojej noetike nielen schopnosti a hranice nášho rozu-

mového poznania, ale aj apriórne vnímacie formy priestor a čas, ktoré sú pre neho nazeracími, subjektívnymi formami, ktorými môžeme poznávať iba taký svet, ako sa nám javí, a nie taký svet, aký je osebe. Podľa tohto Kantovho tvrdenia celé prírodovedné poznanie nepreniká k podstate vecí, ale len k javom, fenoménom a je subjektívnym poznaním. Z tohto dôvodu potom empirické vnemy vyvolávajú v človeku len poznanie javového, fenomenálneho, empirického sveta. Svet je však podľa nemeckého filozofa aj svetom osebe, noumenálnym svetom, vecou pre seba. Tento svet osebe je nepoznatelný, a preto sa naše vedomosti vzťahujú len na javy a nie na veci osebe — dokazuje Kant.

Kant sa dostal cez svoju noetiku na cestu dualizmu: k fenomenálnemu svetu, ktorý poznávame, a k noumenálnemu svetu, ktorý nemôžeme poznať. Celé ďalšie Kantovo filozofické uvažovanie sa preto presúva k úvahám o ľudskom myslení a konaní, predovšetkým sa však sústreďuje na problematiku ľudského poznania javového sveta. Kant systematicky vysvetľuje a zdôvodňuje celý proces ľudského poznania, ktorému pripisuje nové vlastnosti a schopnosti. Rozdvojuje ľudskú rozumovú poznávaciu schopnosť na: *um* (Verstand) a *rozum* (Vernunft), pričom každá z týchto schopností má v poznávacom procese človeka svoju špecifickú funkciu. Kant sa pýta nielen na vzťah zmyslového a rozumového poznania, ale súčasne vysvetľuje a zdôvodňuje, ako zmyslové vnímanie, obohatené o apriórne vnímacie formy a apriórne kategórie, pomáha úplnejšie poznať javový, fenomenálny svet. Upozorňuje nás na tento závažný moment, keď tvrdí, že „naša poznávacia schopnosť pociťuje omnoho vyššiu požiadavku, než je len slabikovanie javov podľa ich syntetickej jednoty, ktorej stačí to, že ich číta ako skúsenosť . . . , a náš rozum má v sebe prirodzený rozmach k poznatkom, ktoré idú ďalej, než aby s nimi mohol byť zhodný akýkoľvek predmet, ktorý poskytuje skúsenosť“. (2, s. 26)

Preto Kant pripisuje nášmu umu isté apriórne čisté pojmy, kategórie, ktoré sú predpokladom empirických súdov. Bez týchto apriórnych kategórií by náš um vystupoval len ako kombinátor empirických vnemov, ako registrátor vnemov v ich konkrétnej podobe bez toho, aby súčasne odpovedal aj na príčiny a dôsledky týchto javov. Kant prisudzuje umu apriori čisté kategórie, napr. kategóriu príčinnosti (princíp kauzality), ktorá povyšuje empirické vnímanie na poznanie. Z tohto hľadiska potom môže Kant vyhlásiť: „Rozvažovacia schopnosť¹ nečerpá svoje apriórne zákony z prírody, ale jej ich predpisuje . . . a naša skúsenosť je odvodená z apriórnych kategórií, a nie naopak.“ (2, s. 135) Pojmy poznatkov umu majú tú vlastnosť, že sa môžu v skúsenosti človeka vždy znova uplatňovať, lebo sú to apriori čisté, racionálne nástroje, ktoré sa vždy znova naplňujú empiriou. Celé naše poznanie sa začína zmyslami, um ide od prípadu k prípadu a tvorí poznatky a pojmy. Ak Kant uprel nášmu umu schopnosť úplného poznania, pretože empirické vnímanie nie je ešte poznanie, musel ho obdarovať

¹ Citujeme z *Prolegomen* v preklade M. Sobotku, Praha 1972, kde je termín Verstand preložený ako rozvažovacia schopnosť a Vernunft ako rozum. V našom vlastnom texte používame namiesto českého termínu rozvažovacia schopnosť slovenský termín um.

práve takýmito apriórnymi kategóriami, ktoré napomáhajú meniť empirické vnímanie na poznanie. Ak sa do Kanta poznávací proces človeka vysvetľoval predovšetkým z pôsobenia predmetu na človeka, Kantov prínos bol v tom, že začal vysvetľovať našu skúsenosť z apriórnej povahy poznania. Avšak aj napriek tomu, že Kant pripisoval nášmu umu kategórie, aj naďalej zostáva svet osebe pre nás nepoznateľný.

Vo svojich ďalších gnozeologických úvahách nás Kant dôrazne upozorňuje, že na úplné a ucelené poznanie fenomenálneho sveta nestačí len poznanie umu s jeho apriórnymi kategóriami, ale konečnú jednotu a ucelenosť dáva nášmu poznávaciemu procesu až *rozum* so svojimi transcendentálnymi ideami. Funkciu rozumu a transcendentálnych ideí ako istých daností, ktoré Kant pripísal ľudskému rozumu a ktorých nositeľom sa stáva človek, vidí filozof takto: „Transcendentálne idey vyjadrujú zvláštne určenie rozumu, lebo smerujú k úplnosti, t. j. ku kolektívnej jednote celej možnej skúsenosti a stávajú sa *transcendentnými*. Ako rozvažovacia schopnosť potrebovala na skúsenosti kategórie, potom rozum má v sebe základ a dôvod pre idey; ideami rozumiem nevyhnutné pojmy, ktorých predmet však *nemôže* byť daný v nijakej skúsenosti.“ (2, s. 148) Filozof delí tieto idey na idey psychologické, kozmologické a na teologickú ideu. „Keďže všetky tri dávajú podnet pre istú dialektiku, ale každá svojím vlastným spôsobom, na základe toho sa rozdelila celá dialektika čistého rozumu na paralogizmus, antinómiu a konečne na jeho ideál. Toto odvodenie nám plne zaručuje, že všetky požiadavky čistého rozumu sa tu predkladajú vo svojej úplnosti a nemôže chýbať ani jediná, pretože nimi sa úplne vymedzuje sama rozumová schopnosť, v ktorej všetky majú svoj pôvod.“ (2, s. 151) Transcendentálne idey vyjadrujú teda úsilie človeka o vrcholnú, od subjektu nezávislú jednotu a syntézu ľudského poznania. Ak sa však snažíme dokázať pravdivosť niektorej z týchto troch ideí, upadá náš rozum do neriešiteľných rozporov — antinómií.

Blížiu úlohu transcendentálnych ideí v poznávacom procese človeka vysvetľuje Mirko Novák takto: „Transcendentálne predmety — duša, svet, boh — sú nedostupné, ale ich pojmy, transcendentálne idey majú právo teoretickej existencie. Kozmologické idey sú teoreticky platné, ale neriešiteľné. Napríklad tretia antinómia: 1. vo svete sú príčiny vyvolané slobodou, 2. niet slobody. Tak ako táto, aj ostatné sú nedokázateľné, pretože nemožno dokázať ani absolútnu determinovanosť, ani absolútnu slobodu. Kant im dáva obom právo teoreticky existovať. Aby však túto dilemu vyriešil, dáva slobode subjektívneho nositeľa — človeka a jeho vnútro. Sloboda v teoretickej oblasti bola len mysliteľná, ale v ľudskom subjekte sa stáva skutočnosťou.“ (3, s. 32) Treba totiž povedať, že transcendentálne idey — sloboda, nesmrteľnosť duše a boh — sú *postulátmi*, teda požiadavkami mravného konania, ktorými vlastne Kant vytrhol človeka z prísneho kauzálneho sveta a dal mu možnosť rozhodovať sa. Sloboda je podľa Kanta schopnosť našej vôle konať nezávisle od vonkajších príčin, ktoré ju determinujú, teda je to schopnosť človeka konať autonómne. Transcendentálne idey sa stávajú nielen cieľom, ale aj smernicou rozumu. Z nich je na pochopenie Kantovej morálnej teórie najvýznamnejšia idea slobody, ktorá je vlastne spoji-

vom medzi Kantovou noetikou a jeho etikou a ktorá vlastne umožňuje filozofovi prechod z teoretickej filozofie do praktickej filozofie.

Kant hovorí, že jednej a tej istej veci môžeme bez logického rozporu pripísať nevyhnutnosť aj slobodu, ale vždy v inom vzťahu. Raz ako javu, druhý raz ako veci osebe, pretože „v nás je schopnosť spojená nielen so svojimi subjektívne určujúcimi dôvodmi, ktoré sú prírodnými príčinami činov, potiaľ je totiž schopnosťou bytosti, ktorá sama patrí k javom, ale je aj vo vzťahu k objektívnym dôvodom, ktoré sú čírymi ideami, a táto spätosť sa vyjadruje ako *to, čo má byť*. Táto schopnosť sa nazýva *rozumom* ... Kauzálna funkcia rozumu je, vzhľadom na účinky v zmyslovom svete, slobodou potiaľ, pokiaľ ju chápeme tak, že je určovaná *objektívnymi* dôvodmi, ktoré sú samy ideami“. (2, s. 171–172) Preto sú raz činy človeka podľa Kanta prírodnou nevyhnutnosťou (pokiaľ sa s nimi stretávame v nejakej skúsenosti), druhý raz sú tie isté činy slobodné, lebo vtedy subjekt koná čisto rozumovo a jeho konanie je určené objektívnymi dôvodmi, ideami. Problematiku slobody bol Kant donútený riešiť v antinómii, jednak pre nebezpečenstvo skepticizmu, ktoré hrozilo otázke slobody, ale najmä preto, že nemal iné východisko ani cestu, ako uplatniť princípy čistého rozumu (teoretického) vo sfére praktického rozumu, a ako inakšie odôvodniť a vysvetliť konanie nositeľa tejto idey — človeka. Treba však poznamenať, že aj keď Kant týmto svojím postojom vytrhol človeka z prísnej prírodnej determinovanosti a dal mu možnosť rozhodovať sa podľa vlastného uváženia, čím zdôvodnil nezávislosť ľudského ducha, predsa len podriadil človeka inej determinovanosti, a to determinovanosti mravného zákona — kategorického imperatívu.

Sloboda ako transcendentálna idea, ktorej nositeľom sa stáva človek, je podmienkou a prejavom mravného zákona. Na vysvetlenie uvádzame Kantovo rozlíšenie zmyslu, keď je sloboda podmienkou mravného zákona a keď je mravný zákon podmienkou, v ktorej si môžeme slobodu uvedomiť. Kant vysvetľuje, že „sloboda je *ratio essendi* (dôvod bytia) mravného zákona, ale mravný zákon je *ratio cognoscendi* (dôvod poznania) slobody. Keby sme mravný zákon nevysvetlili vo svojom rozume zreteľne *skôr*, nemohli by sme sa pokladať za oprávnených prijímať niečo také, ako je sloboda (hoci si neodporuje). Keby však nebolo slobody, nebolo by možné mravný zákon v nás zastihnúť“. (1, s. 10) Sloboda a mravný zákon sú teda bytostne podmienené. Slobodní sme cez mravný zákon a existencia slobody je zárukou mravného zákona. Ak Kant tvrdí, že o slobode hovoríme potiaľ, pokiaľ ju chápeme tak, že je určovaná objektívnymi dôvodmi, ktoré sú samy ideami, potom takýmto objektívnym dôvodom slobody je práve mravný zákon ako čistý morálny princíp, ktorý zaručuje človeku konať nielen slobodne, ale aj mravne. Keď už Kant dal idei slobody subjektívneho nositeľa, ktorý ju realizuje cez mravný zákon, musel vysvetliť a zdôvodniť všetky vzájomné vzťahy nielen v relácii slobody a mravného zákona, ale aj vo vzťahu mravného zákona a subjektu. Práve Kantovo veľké úsilie „pretransformovať“ najvyšší morálny zákon do reálneho, skutočného morálneho konania človeka, ukázať hranice a podmienky tohto morálneho konania, toto úsilie je uňho najviac zaťažené a poznačené filozofickou špekuláciou.

Prv ako Kant rozvíja základné nitky, cez ktoré sa morálny zákon uplatňuje v konaní človeka, určuje sféru pôsobnosti a okruh problémov praktického rozumu oproti sfére pôsobnosti čistého, teoretického rozumu. Upozorňuje, že praktický rozum sa zaoberá pohnútkami vôle, ktoré do značnej miery ovplyvňujú pravidlá morálneho konania. „V praktickom poznaní, t. j. v tom, ktoré má do činenia len s pohnútkami vôle, nie sú zásady, ktoré si robíme ešte zákonmi, ktorým by sme boli nevyhnutne podrobení z toho dôvodu, pretože rozum v praktickej oblasti má do činenia so subjektom... podľa ktorého osobitnej povahy sa môže pravidlo mnohonásobne riadiť.“ (1, s. 28) Toto pravidlo nazýva Kant *imperatívom*. Filozof hovorí o *hypotetických imperatívoch*, to znamená o takých praktických pravidlách konania, ktoré síce určujú vôľu človeka, pokiaľ ide o žiadaný účinok, avšak nie sú zákonmi. Zákonom, to znamená *kategorickým imperatívom* nazýva Kant také pravidlo konania, ktorého nevyhnutnosť vyplýva z neho samého, ktoré predpokladá samo seba, musí platiť bez náhodných subjektívnych podmienok, musí mať všeobecnú platnosť. Teda nie každé morálne pravidlo je mravným zákonom. *Mravným zákonom, kategorickým imperatívom je všeobecne platný mravný princíp, ktorého nevyhnutnosť existencie vyplýva z neho samého.* Mravný zákon ako imperatív nielen rozkazuje, ale jednoznačne a neodvolateľne, kategoricky núti konať.

Kategorický imperatív je racionálny, formálny, morálny princíp, ktorý na to, aby mal všeobecnú platnosť, musí byť očistený od akýchkoľvek subjektívnych, individuálnych a náhodných momentov. A práve tu sa začína veľká Kantova racionalistická, formálna, ale aj špekulatívna snaha idúca od pojmov „dobrej vôle“ a „maximy“ až k pojmu „povinnosti“.

Mravný zákon pôsobí na konanie človeka cez dobrú vôľu. Táto dobrá vôľa nielenže určuje spôsob používania mravného zákona, ale je jediným spojivom medzi človekom a inteligibilným svetom. Kant hodnotí význam dobrej vôle veľmi vysoko: „Moc, bohatstvo i zdravie a všetok blahobyt i spokojnosť so svojím stavom, čo nazývame *blaženosťou*, robia človeka smelým a často i spupným, keď tu niet dobrej vôle, ktorá by ich vplyv na myslenie a tým aj celý princíp konania určovala a robila všeobecne účelným“ (4, s. 9) — upozorňuje Kant. Dobrá vôľa je podľa neho schopnosť zvoliť si len to, čo rozum uznáva za prakticky nevyhnutné, nezávisle od náklonností, t. j. za dobré. Treba upozorniť na moment, ktorý Kant neprestajne zdôrazňuje, že dobrá vôľa nie je dobrá preto, lebo sa ňou dosahuje niečo dobré, teda dobrá vzhľadom na cieľ konania, ale je dobrá jedine svojím „chcením“, to znamená, je dobrá osebe, už v sebe má hodnotu dobra aj napriek tomu, že sa ňou mnohokrát i po vyčerpaní všetkých možností v konaní nič nedosiahlo. Kant však pociťoval nedostatočnosť i nepraktickosť takto chápaného a vysvetľovaného pojmu dobrej vôle. Preto zaviedol ďalší závažný pojem svojej etiky, a to pojem *povinnosť*, v ktorom je pojem dobrej vôle obsiahnutý. Dobrá vôľa nielenže sa môže uskutočniť v konaní človeka, ale súčasne vďaka tejto povinnosti sa dobrá vôľa stáva jedine *dobrou*, lebo len keď konáme z povinnosti, je naše rozhodnutie (vôľa konať) dobré a mravné. Dobrá vôľa, teoreticky dobrá osebe, sa teda prakticky stáva dobrou až cez povinnosť.

Kantovi zostalo už len vysvetliť, z povinnosti k čomu sa rozhodujeme konať dobro. Nemecký filozof jednoznačne vyhlasuje: z povinnosti k mravnému zákonu. Teda naše konanie je len vtedy mravné, keď konáme z povinnosti k mravnému zákonu. Pojem povinnosti Kant definuje ako „nevyhnutnosť konať z úcty k zákonu“ (4, s. 18). Filozof si uvedomoval, že takto vysvetľované a zdôvodňované mravné konanie človeka a bezprostredne z neho vyplývajúca ľudská mravnosť je príliš všeobecná, principiálna a vzdialená od skutočnej morálky, pretože k jeho rozhodnutiu konať mravne môžu viesť najrozličnejšie pohnútky, práve tak objektívne, ako aj subjektívne, pričom človek nekoná vždy len z povinnosti k mravnému zákonu. Aby mohol Kant lepšie zmapovať morálny svet človeka, zavádza pojem *maximy*, ktorý definuje ako „subjektívny princíp konania človeka“. (4, s. 43) V zosumarizovanej podobe by sme mohli povedať, že naša pohnútka mravne konať môže byť založená buď na subjektívnych princípoch, napr. sympatie, strach a pod., vtedy je vôľa konať dobro *heteronómna* a takúto pohnútku Kant nazýva *maximou*, alebo naše rozhodnutie konať dobro je založené na objektívnom princípe, t. j. konáme z povinnosti k mravnému zákonu. Takéto rozhodnutie človeka je podľa Kanta podmienené dobrou vôľou, ktorú filozof nazýva *autonómnou* vôľou, lebo popud pre takéto rozhodnutie prichádza z mravného zákona.

V zásade treba teda rozlišovať objektívny princíp konania (mravný zákon) a subjektívny princíp konania (*maxima*). V závislosti od toho, či konáme z povinnosti k mravnému zákonu, alebo z povinnosti k našej *maxime*, hovorí Kant o autonómnej alebo heteronómnej vôli konať dobro. Treba však osobitne zdôrazniť, že pri formalizovaní a zovšeobecňovaní hlavných zásad svojej morálnej teórie Kantovi okrem iného išlo najmä o to, aby ukázal, kedy, za akých podmienok sa subjektívny princíp (naša *maxima*) môže stať objektívnym princípom konania, mravným zákonom. Touto zásadnou podmienkou je pre Kanta okolnosť, keď *maxima* nášho konania vezme na seba formu všeobecne platného mravného zákona. Teda subjektívny princíp môže viesť k mravnému konaniu vtedy, keď sa stane všeobecne platným a záväzným, keď moja subjektívna pohnútka mravne konať je všeobecne platná a záväzná pre celé spoločenstvo. Takto Kant nanajvýš formalizuje svoju etiku a tejto jeho snahe zodpovedajú aj jeho mravné zákony:

- „1. Konaj tak, aby *maxima* tvojho konania mohla byť z tvojej vôle ustanovená všeobecným zákonom.
2. Konaj tak, aby si sa správal k ľudstvu ako ku svojej osobe, k osobe druhého ako k účelu a nikdy nie ako k prostriedku.
3. Vôľu každej rozumnej bytosti treba chápať ako ustanovujúce všeobecné zákony.“ (4, s. 44, 54, 56)

Ideálom mravnosti by bolo, keby naše rozhodnutie konať dobro a podmienky, ktoré toto rozhodnutie určujú, naša vôľa i *maxima* mali vždy všeobecnú platnosť, lebo vtedy by sa mohli stať všeobecne platným zákonom. Na základe doteraz povedaného môžeme konštatovať, že Kantovi *skutočne išlo len o určenie formálnych morálnych princípov*, ktorých obsah sa naplňa empirickou skúse-

nosťou, avšak musia platiť všeobecne. Rigoróznosť Kantovej etiky nie je vo vymenovaní presných a prísnych pravidiel, podľa ktorých sa človek stáva morálnym, ale v príkaze konať z povinnosti k mravnému zákonu, ktorý je tak všeobecne formulovaný, že jeho dodržiavanie by malo podľa Kanta zaručiť mravnosť človeka. „Mravné princípy nesmú byť založené na vlastnostiach ľudskej prirodzenosti, ale musia trvať pre seba tak, že sa z nich musia dať odvodiť praktické pravidlá pre každú umnú prirodzenosť, teda aj pre ľudskú“ (4, s. 30) — dokazuje Kant. Mravný zákon je teda čistý apriórny príkaz, ktorý je všeobecný a nevyhnutný a ktorého platnosť je daná jedine jeho formou.

Aké miesto však má sloboda, ktorej nositeľom je človek, v relácii k mravnému zákonu? Aby Kant zabezpečil slobodu ľudského konania, dokazuje, že sloboda (vôľa človeka) a nevyhnutnosť (mravný zákon) sa musia zhodovať. Táto zhoda zabezpečuje nielen slobodu človeka, ale aj jeho mravnosť, pretože sloboda je podmienkou i prejavom mravného zákona, je dôvodom jeho bytia a on je dôvodom jej poznania. Sloboda a mravný zákon sú bytostne podmienené. Sloboda i mravný zákon sú v morálnom konaní človeka praktickým uskutočnením toho, čo bolo doteraz len teoreticky platné vo sfére čistého praktického rozumu. Ak by sme teda chceli uzavrieť Kantove etické úvahy, mohli by sme spolu s ním konštatovať: „Mravný zákon nevyjadruje nič iné, než autonómiu čistého praktického rozumu, t. j. slobodu, a sloboda sama je formálnou podmienkou všetkých maxím; za tejto podmienky sa jedine môže súhlasiť so zvrchovaným praktickým zákonom.“ (1, s. 47)

Kategorický imperatív je absolútnou, apriórnu hodnotou, ktorú každé individuum nosí v sebe. Kantovo „hviezdne nebo nado mnou a mravný zákon vo mne“ akcentuje túto apriórnosť. „Všetky mravné pojmy úplne apriori majú svoje sídlo v rozume... a nemôžu byť abstrahované z empirických poznatkov.“ (4, s. 31) Avšak s Kantovou apriórnosťou mravnosti ide ruka v ruku jeho formalizovanie morálnych princípov, pretože u Kanta môžeme skutočne hovoriť o apriórnych zákonoch len vo formálnom zmysle, lebo toto formálne apriori, uložené v ľudskom rozume, sa naplňa empirickou skúsenosťou. Súčasne však chcel Kant touto apriórnosťou dokázať, že mravnosť má v ľudskom rozume špecifické základy. Do Kanta etici väčšinou dokazovali to, čo má byť, z toho, čo je. Kant vo svojej etike teoreticky, ale aj prakticky postavil človeka do centra pozornosti, pretože teoreticky ho určil za nositeľa mravného zákona a prakticky mu dal možnosť rozhodnúť sa cez svoje konanie empiricky tento zákon naplňať.

Kantov jednoznačný racionalistický prístup k ľudskému poznávaciemu procesu dokazuje, že pre tohto filozofa apriórne racionálne poznávanie javového sveta bolo jedinou zárukou pravdivosti tohto sveta. Tento fundamentálny základ celej Kantovej noetiky prerastá, ako sme videli, aj do jeho morálnej teórie a zaraďuje Kanta k významným predstaviteľom etického racionalizmu v dejinách morálnych teórií. Kantov etický racionalizmus z viacerých dôvodov a do veľkej miery obohacuje refaz racionalistických morálnych teórií o nové prvky. Na záver je preto potrebné aspoň stručne sa zmieniť o Kantovom prínose pre etický racionalizmus.

Racionalistický prúd morálnych teórií je na prvý pohľad monolitný, pretože základným princípom všetkých racionalistických morálnych teórií je rozumová schopnosť človeka, ktorá mu má zabezpečiť jeho mravnosť. Avšak tento racionálny princíp mravnosti mal u jednotlivých predstaviteľov špecifické zvláštnosti, ktoré špecifikoval aj postavenie subjektu v subjekt-objektovom vzťahu. Na porovnanie spomeňme z okruhu predstaviteľov etického racionalizmu Platónov, Spinozov a Kantov etický racionalizmus.

V Platónovej filozofii subjekt pristupuje k predmetu poznania ako k metafyzickému a rozumová schopnosť človeka nemôže obsiahnuť tento metafyzický objekt, pretože ľudská rozumová schopnosť je len rozpomínanie sa na metafyzický, transcendentálny svet idey dobra. Metafyzické dobro je preto nekonečné, absolútne, apriórne a rozumnosťou sa k nemu môžeme len priblížiť. Spinoza i keď hľadá pôvod aktívnych afektov v ľudskej prirodzenosti, prisudzuje im morálnu hodnotu až adekvátnym poznaním. Stotožňuje mravnosť a rozumové poznanie. Vznik mravnosti človeka vidí v rozumovom poznaní: čím sme rozumnejší, tým sme slobodnejší a mravnejší. Kantov racionalizmus je hlasom vnútra. Tento hlas vnútra v podobe kategorického imperatívu je však všeobecný, formálny, racionálny, morálny princíp. Avšak základný rozdiel je v tom, že u Kanta je morálka vecou praktického, a nie teoretického rozumu, ako je to u ostatných predstaviteľov etického racionalizmu. U Platóna i Spinozu funkcia subjektu viac-menej spočívala v jeho podieli na vzniku vlastnej morálnosti pomocou vlastnej rozumovej schopnosti človeka, ktorá bola apriórna. Táto apriórnosť spočívala v hľadaní mravnosti človeka bez Ratio, axiologické sa nediferencovalo. Jedine u Kanta je táto apriórnosť čisto formálna, pretože dostáva svoj obsah z empirickej skúsenosti, a v tom je Kantov etický racionalizmus iný oproti etickému racionalizmu Platóna či Spinozu.

V etických otázkach sa Kant snažil nájsť univerzálny, absolútny, všeobecne platný morálny princíp, z ktorého by bolo možné vysvetliť a odvodiť všetky morálne javy. Rozumová schopnosť bola preňho jediným metodologickým princípom, ktorým vysvetľoval mravný svet človeka. Pritom sa Kantov racionalizmus, ale aj jeho etický racionalizmus neodsúdil tým, že považoval rozumovú schopnosť človeka za základ mravnosti, ale tým, že ju *absolutizoval* ako jedine možnú, správnu a pravdivú cestu, ako vysvetľovať mravnosť človeka. Kantove morálne princípy boli absolútnymi, abstraktnými, vzdialenými od konkrétneho života a v mnohom boli založené na špekulácii.

Z marxistického hľadiska treba Kantovu etiku považovať za etiku subjektívne idealistickú, ktorej charakteristickými črtami sú apriórnosť, rigoróznosť a špekulatívnosť. Tak ako teoretický rozum bol uňho nezávislý od akejkoľvek skúsenosti a svoje princípy kladol apriórne, aj praktický rozum kladie u Kanta absolútny princíp povinnosti. Podľa tejto etiky nie je povinnosťou konať mravné dobro, ale mravným dobrom je konať povinnosť. Princíp povinnosti Kant abstrahuje od všetkého, čo pochádza zo skúsenosti. Je potom len samozrejmé, že jeho etika nemohla postihnúť a vyjadriť skutočnú, ľudskú mravnosť, lebo svojím formalizmom odtrhovala antropologické od sociálneho, čo v konečných dôsled-

koch viedlo k abstraktnému, nadindividuálnemu vysvetľovaniu mravnosti človeka.

Kantov etický formalizmus je výsledkom jeho racionalistického prístupu k mravnosti človeka, pretože hlavnou snahou filozofa bolo nájsť a sformulovať taký všeobecný, rozumom zdôvodniteľný morálny princíp, ktorý by platil vždy a pre všetkých. Už na prvý pohľad je evidentné, že jeho kategorický imperatív je pôsobivý a závažný najmä svojou formálnosťou, a nie obsahom. Pri tejto príležitosti treba povedať, že marxizmus nezapiera formálno-logický význam niektorých otázok v etike, avšak považuje ich vo vzťahu k svetonázorovým a sociálnym problémom etiky za sekundárne. Jedine takáto orientácia marxistickej etiky zaručuje, že jej morálna teória nie je abstraktná, nadindividuálna a vzdialená od spoločenskej reality.

Kant sa snaží o racionalistický spôsob vysvetlenia ľudskej mravnosti, avšak v konečných dôsledkoch jeho kategorický imperatív ako „hlas vnútra“ je špekulatívny, metafyzický. Tento fakt je závažným momentom, pre ktorý treba Kantovu etiku považovať z marxistického hľadiska za idealistickú.

Rigoróznosť a špekulatívnosť Kantovej etiky boli do veľkej miery nielen prejavom idealizmu v nemeckej klasickej filozofii, ale v istom zmysle vyjadrovali aj sociálno-spoločenskú atmosféru pomerov, v ktorých Nemecko v tomto období žilo.

LITERATÚRA

1. Pozri KANT, I.: Kritika praktického rozumu, Praha 1944.
2. KANT, I.: Prolegomena, Praha 1972.
3. NOVÁK, M.: Kantův kriticismus a problém hodnoty, Bratislava 1936.
4. KANT, I.: Základy k metafysice mravů, Praha 1910.

КАНТОВ ЭТИЧЕСКИЙ РАЦИОНАЛИЗМ

Барбора Г л а в о в а

Моральные взгляды Канта, наиболее глубоко разработанные им в первой главе Критики практического разума (Аналитика чистого практического разума), которые в обобщенном виде мы находим в Основоположении к метафизике нравов, последовательно вытекают из его нозетических взглядов. Чтобы мир в себе Канта не являлся только гипотезой, автор предоставил ему возможность существовать теоретически в виде трансцендентных идей, из которых наиболее значительной для понимания этики Канта является идея свободы. Носителем этой идеи является человек, практикующий ее через нравственный закон. Свобода как трансцендентная идея есть *ratio essendi* нравственного закона, нравственный закон есть *ratio cognescendi* свободы. Эти два явления сущностно взаимосвязаны. Несмотря на то, что Кант при «перетрансформировании» нравственного закона в конкретное поведение человека прибегает к понятиям «добрая воля», «долг» или «максима», это его стремление в большой степени отмечено печатью философской спекуляции. Кант, для которого рациональное познание являлось единственно истинным познанием, и как этический рационалист предпочитает наш разум и формулирует свой нравственный закон, категорический императив как всеобщий и общеобязательный, но

формальный нравственный принцип, необходимость существования которого вытекает из него самого и содержание которого наполняется эмпирическим опытом. Кант пытался сформулировать формальный, но всеобщий и общеобязательный нравственный принцип, который бы имел действие в каждую эпоху и для всех людей.

Рационализм Канта как в нэтике, так и в этике осудил себя не тем, что считал способность разума единственной способностью, посредством которой мы можем объяснить и обосновать нравственный мир человека, но тем, что он абсолютизировал ее, что вело к отрыву антропологического от социального и в конечном итоге к надиндивидуальному и идеалистическому объяснению нравственности человека.

KANTS ETHISCHER RATIONALISMUS

Barbora Hlavová

Kants sittliche Anschauungen, am tiefgreifendsten im I. Kapitel der *Kritik praktischen der praktischen Vernunft* (*Analytik der reinen praktischen Vernunft*) ausgearbeitet, und die wir in ihrer Zusammenfassung in den *Grundlagen zur Metaphysik der Sittenlehre* finden, folgen konsequent aus seinen erkenntnistheoretischen Anschauungen. Damit die Kantsche Welt an sich nicht nur eine Hypothese bliebe, gab ihr der Verfasser die Möglichkeit theoretisch in Form von transzendenten Ideen zu existieren, von denen die Idee der Freiheit die bedeutendste zur Einsicht der Kantschen Ethik ist. Träger dieser Idee ist der Mensch, der sie durch das sittliche Gesetz praktiziert. Freiheit als transzendente Idee ist das ratio essendi des sittlichen Gesetzes und das sittliche Gesetz ist das ratio cognoscendi der Freiheit. Beide Phänomene sind in wesentlicher Abhängigkeit voneinander. Obzwar sich Kant bei der „Umtransformierung“ des sittlichen Gesetzes in's konkrete Handeln des Menschen mit Begriffen wie guter Wille, Pflicht oder Maxime aushilft, ist diese Bestreben doch stark von philosophischer Spekulation gekennzeichnet. Kant, für den die rationale Erkenntnis die einzig wahre Erkenntnis ist, gibt auch als ethischer Rationalist die Priorität unserem Ratio und fasst sein sittliches Gesetz, den kategorischen Imperativ, als allgemeingültig und verbindlich, aber als das *formale* sittliche Prinzip, dessen Existenznotwendigkeit aus ihm selbst folgt und dessen Inhalt durch empirische Erfahrung erfüllt wird. Kant war es um ein formales, aber allgemeingültiges und verbindliches sittliches Prinzip zu tun, dass zu jeder Zeit und für alle Menschen gilt.

So wie in der Erkenntnistheorie hat sich Kants Rationalismus nicht dadurch verurteilt, dass er das Vernunftvermögen als das einzige betrachtet, durch welches wir die sittliche Welt des Menschen erklären und begründen, sondern dadurch, dass er es *absolutisierte*, was zur Trennung des Antropologischen vom Sozialen und in letzter Instanz zur über in duellen und idealistischen Erklärung der Sittlichkeit des Menschen führte.